

شخصیت‌پردازی و نمادشناسی ادبیات داستانی معاصر فارسی با تأکید بر داستان

جای خالی سلوچ

چکیده

یکی از ویژگی‌های ادبیات داستانی معاصر مسئله شخصیت‌پردازی و کاربرد نماد برای انتقال مفاهیم و مضامین است. یکی از آثار برجسته داستانی معاصر، کتاب جای خالی سلوچ از محمود دولت‌آبادی است. مسئله‌ای که می‌توان اینجا مطرح کرد بازتاب تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی این دوره در این اثر و چگونگی کاربست شخصیت‌پردازی و نمادها توسط این نویسنده است. این پژوهش با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که نظام ارباب و رعیتی حاکم بر کشاورزی ایران نوعی استثمار بود. این پدیده در آثار این دوره انعکاس یافته است. یکی از تحولاتی که در دوره پهلوی دوم در عرصه کشاورزی روی داد، مسئله انقلاب سفید (۱۳۴۱ش) و اصلاحات ارضی در امتداد آن بود که از سوی محمدرضاشاه پهلوی انجام گردید. بعد از این تغییرات، برخی نویسندگان دست به خلق آثاری زدند که به ادبیات روستایی معروف شد که در آن‌ها به بررسی این تغییرات و بازتاب آن در زندگی روستائیان می‌پرداختند. یکی از معروف‌ترین این کتاب‌ها «جای خالی سلوچ» است که جنبه‌های نمادین آن مورد بررسی قرار می‌گیرد.

اهداف پژوهش

۱. ترسیم شرایط جامعه روستایی ایران بعد از اصلاحات ارضی در کتاب جای خالی سلوچ.
۲. چگونگی شخصیت‌پردازی و توصیف نمادین در ادبیات داستانی معاصر با بررسی موردی داستان جای خالی سلوچ

سؤالات پژوهش

۱. در کتاب جای خالی سلوچ شرایط جامعه روستایی ایران بعد از اصلاحات ارضی چگونه ترسیم شده است؟
 ۲. شخصیت‌پردازی و توصیف نمادین چه نقشی در انتقال مفاهیم در کتاب جای خالی سلوچ دارد؟
- کلیدواژه‌ها:** جای خالی سلوچ، ادبیات داستانی معاصر، اصلاحات ارضی، شخصیت‌پردازی، توصیف نمادین.

۱. مقدمه

تاریخ ایران در دهه چهل شمسی تحولات زیادی را از نظر سیاسی، اقتصادی و اجتماعی تجربه کرد. در این دوره که مقارن با حکومت محمدرضاشاه پهلوی (۱۳۵۷-۱۳۲۰ش) بود، اصلاحات ارضی و انقلاب سفید (۱۳۴۱ق) از سوی نظام

حاکم انجام گردید. این طرح اصلاحی، مشکلات فراوانی به دنبال داشت. نارضایتی از اصلاحات ارضی در شهرها و ایالات مختلف به چشم می‌خورد. در این میان، این رویداد آثار ادبی این دوره را نیز تحت تأثیر قرار داد، به طوری که در این مقطع زمانی آثاری خلق شدند که به لحاظ ماهیت و نوع بیان با آثار پیشین متفاوت بودند. آثار ادبی در هر دوره و جامعه‌ای معمولاً بازتابی از وضعیت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی دوره خود هستند. جامعه ایران در دوره معاصر فراز و فرودهای بسیاری را از در ابعاد مختلف نظام اجتماعی تجربه کرده است. در برخی از مقاطع تاریخی نگارش و خلق آثار ادبی با توجه به وجود خفقان سیاسی دشوار است. بنابراین نویسندگان روش‌هایی را برای انتقال بهتر مفاهیم مورد نظر خود انتخاب می‌کنند. روش شخصیت‌پردازی و کاربرد نماد یکی از روش‌هایی است که در دوره معاصر در ادبیات داستانی مشاهده شده است. کتاب «جای خالی سلوچ» از جمله موفق‌ترین رمان‌های نمادین معاصر، دورنمایی فقر است که در نقد و بررسی آن، کتاب‌ها و مقالات متعددی نوشته شده است. بررسی و واکاوی چگونگی شخصیت‌پردازی و نمادشناسی در این اثر می‌تواند اطلاعات مفیدی از رویدادهای این دوره ارائه دهد و هم زمینه را برای رونق این سبک از آثار ادبی فراهم سازد.

درباره پیشینه این پژوهش باید گفت تاکنون اثری به صورت مستقل با این عنوان به رشته تحریر در نیامده است. با این حال آثار متعددی به بررسی کتاب «جای خالی سلوچ» پرداخته‌اند. مقاله‌ای با عنوان «سبک‌شناسی رمان جای خالی سلوچ اثر محمود دولت‌آبادی»، توسط محمدرضا نصرانی و میلا شمعی در فصلنامه علمی- پژوهشی «پژوهش رمان و ادبیات فارسی» در سال ۱۳۸۸، به چاپ رسیده است. نویسندگان در این پژوهش به بررسی این کتاب پرداخته‌اند و برآند نثر این دولت‌آبادی در این اثر به دلیل تنوع و تعدد شاخصه‌های مثبت زبانی، ادبی و فکری‌اش، نثری ابداعی و هنرمندانه است. دغدغه‌های نویسنده در دهه چهل تا پنجاه شمسی موجب سبکی شده که ابعاد محسوس و وجوه کمی استعارات و تشبیهات آن را به گونه‌ای خاص و گاهی خشک در آورده است (نصر اصفهانی، شمعی، ۱۳۸۸: ۲۰۲). پژوهشی دیگر با عنوان «بررسی شخصیت در رمان جای خالی سلوچ» به قلم زیبا وردی پسندی به رشته تحریر در آمده است که در ماهنامه ملل (۱۳۹۶) به چاپ رسیده است. نویسنده در این مقاله به بررسی ابعاد شخصیت و شخصیت‌پردازی در رمان جالی خالی سلوچ پرداخته است و معتقد است شخصیت اصلی جالی خالی سلوچ، مرگان است؛ زنی که در همه جا حضور و گفتگو دارد. تعدد شخصیت‌ها در این اثر آن را به بهترین منبع برای بررسی شخصیت‌ها و شخصیت‌پردازی تبدیل کرده است (وردی سپندی، ۱۳۹۶: ۱۳۹). با این حال در این اثر به نمادها پرداخته نشده است. پژوهش حاضر بر آن است تا با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه داده‌های اسنادی - کتابخانه‌ای به واکاوی شخصیت‌پردازی و نمادهای موجود در این اثر برجسته پردازد و میزان تأثیرپذیری آن‌ها را از رویدادهای سیاسی و اجتماعی این دوره مشخص سازد.

نتیجه‌گیری

کتاب «جای خالی سلوچ» داستان جامعه روستایی در ایران بعد از اصلاحات ارضی است که تأثیر آن را بر زندگی روستاییان و سرد شدن کانون خانواده‌های روستایی ترسیم کرده است. نویسنده به صورت نمادین عواقب اصلاحات ارضی را بیان کرده است و داستان از تصویرسازی و کاتارسیس قوی برخوردار است، به گونه‌ای که مشکلات مالی و فقر و تنهایی مرگان و فرزندانش به شدت بر خواننده تأثیر می‌گذارد و غم و اندوهی که در وجود مرگان و هاجر و سایر شخصیت‌های داستان وجود دارد باعث تألم خواننده شود. نمادپردازی در این داستان به روشنی دیده می‌شود. هوای سرد و یخ‌زده و فضای تاریک و غمناک ترسیم شده در داستان با شرایط روحی و جسمی و ذهنی مرگان و سایر شخصیت‌های داستان همسو و هماهنگ است اما مطلبی که در لایه‌های زیرین و پنهان این کتاب وجود دارد، نگاه سرد و یأس‌آلود نویسنده نسبت به شرایط جامعه و تحولات ایجاد شده در آن است که آن را به صورت نمادپردازی‌های تلخ و سرد بیان می‌کند. در این داستان نه تنها شرایط نامساعد زندگی روستاییان در زمان پیش از اصلاحات ارضی بیان نشده است بلکه راوی، داستان را به گونه‌ای بیان کرده است که عامل بدبختی و فقر روستاییان را رفورم ایجاد شده در نظام کشاورزی بیان کرده است و به شدت با آن مخالفت کرده است. به نوعی راوی قصد تحریک روستاییان و برانگیختن آن‌ها علیه حکومت را داشته است از این رو انگشت اتهام را تنها به سمت حکومت و اصلاحات برده است و مردم عادی و اربابان و نظام کهنه و دیکتاتورمنش فئودالیسمی ایران را از هر اشتباه و قصوری و از هر جنایت و جهالتی تبرئه کرده است. راوی برای رسیدن به هدف خود از جنبه‌های نمادین در خلق داستان استفاده کرده است تا از هر اتهامی به دور باشد. در مجموع می‌توان این‌گونه گفت که در ادبیات معاصر ایران کتاهایی که به شدت جنبه‌های نمادین دارند با اهداف سیاسی، اجتماعی خاصی نوشته شده‌اند و تفکر حزب و یا گروه خاصی را بیان می‌کنند. در این دوره در بسیاری کتاب‌ها، شاهد تفکرات پوپولیسمی هستیم. تفکراتی که نویسنده در آن، مردم عادی یا به قول پوپولیسم‌ها، «اکثریت خاموش» را افراد عادی که فعال و سودرسان به جامعه هستند اما فعالیت سیاسی ندارند، در کانون توجه خود قرار می‌دهد و با توجه به مشکلات آن‌ها و بزرگ‌نمایی آن‌ها و با مخالفت با سران حکومت سعی در تهییج آن‌ها دارد و در این‌گونه آثار از نمادپردازی به صورت گسترده استفاده می‌شود. در برخی آثار پوپولیسمی این دوره محیط روستا و زندگی دهقانان در جایگاه کانون آرمانی قرار گرفته است که «جای خالی سلوچ» نمونه موفقی از این گونه کتاب‌ها است.

منابع و مأخذ

براهنی، رضا (۱۳۶۲)، قصه‌نویسی، چاپ سوم، تهران: نشر نو.

بی‌نیاز، فتح‌الله (۱۳۷۸)، درآمدی بر داستان‌نویسی و روایت‌شناسی، چاپ اول، تهران: نشر افراز.

- توانایی فرد، حسن (۱۳۶۴)، توطئه‌های اقتصادی امپریالیسم در ایران، چاپ اول، تهران: نشر سازمان انتشارات کتاب.
- دستغیب، عبدالعلی (۱۳۷۸)، نقد آثار دولت آبادی، چاپ اول، شیراز: نشر ایما.
- دولت آبادی، محمود (۱۳۶۱)، جای خالی سلوچ، چاپ دوم، تهران: نشر نو.
- شهپرادی، کتایون (۱۳۸۲)، رمان، درخت هزار بیشه، چاپ اول، تهران: نشر معین.
- قربانی، محمدرضا (۱۳۷۳)، نقد آثار دولت آبادی، چاپ اول، تهران: نشر آروین.
- عالی کردکلانی، صفایی، حمید (۱۳۹۵)، «بررسی شخصیت و شخصیت‌پردازی در زمان داستان یک شهر احمد محمود»، همایش بین‌المللی جستارهای ادبی، زبان و ارتباطات فرهنگی، دوره ۱، صص ۱۶-۱.
- علایی، مشیت (۱۳۷۳)، در برزخ میان شب و چاه، مجله تکاپو، فروردین، شماره ۸.
- میر عابدینی، حسن (۱۳۷۷)، صدسال داستان نویسی، ۴ ج، چاپ دوم، تهران: نشر پگاه.
- میر صادقی، جمال (۱۳۶۰)، ادبیات داستانی، چاپ اول، تهران: نشر ماهور.
- میر صادقی، جمال (۱۳۸۰)، عناصر داستان، چاپ چهارم، تهران: نشر سخن.
- نصر اصفهانی، محمدرضا، شمعی، میلاد (۱۳۸۸)، «سبک‌شناسی رمان جای خالی سلوچ اثر محمود دولت‌آبادی»، فصلنامه علمی و پژوهشی زبان و ادبیات فارسی، شماره ۱۳، صص ۲۰۴-۱۸۵.
- نواب‌پور، رضا (۱۳۶۹)، در جستجوی هویت گم شده، چاپ اول، تهران: نشر کلک.
- وردی پسندی، زیبا (۱۳۹۶)، «بررسی شخصیت در زمان جای خالی سلوچ»، ماهنامه ملل، دوره دوم، شماره ۲۳، صص ۱۲۷-۱۴۰.
- هاشمیان، لیلا، صفایی صابر، رضوان (۱۳۹۰)، «بررسی نمادها در سبک نوشتاری منیرو روانی‌پور»، فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نشر فارسی بهار ادب، شماره ۱۲، صص ۳۴۶-۳۲۹.